

סדנאות במשפט העברי

בנושא

הזנה בכפיה

בעריכת

פרופ' נחום רקובר

ספרית המשפט העברי

תשע"ו - 2015

תוכן העניינים

4 חקיקה ופסקה ישראלית

- 4 חוק-יסוד : כבוד האדם וחירותו, סעיפים 5-1
4 חוק זכויות החולה, התשנ"ו-1996, סעיפים 13, 15
4 חוק לא תעמוד על דם רעך, התשנ"ח-1998, סעיף 1
5 הצעת חוק לא תעמוד על דם רעך, התשנ"ג-1992 (של חבר הכנסת חנן פורת)
5 חוק עשיית עושר ולא במשפט, התשל"ט-1979, סעיף 5
6 חוק לתיקון פקודת בתי הסוהר (מס' 48), התשע"ה-2015, סעיף 5
7 ע"פ 480/85 יוסף קורטאם נ' מ"י, פ"ד מ(3) 673, עמ' 696 ואילך

8 בעלות האדם על גופו

- 8 רמב"ם, הלכות דעות, פרק ד, הלכה א
8 משנה, בבא קמא, פרק ח, משנה ז
8 בבא קמא, דף צג, עמוד א
8 --רש"י, שם
8 סנהדרין, דף פד, עמוד ב
9 שו"ת הר"י מיגאש, סימן קפו
9 רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א, הלכה ד
9 רמב"ם, הלכות חובל ומזיק, פרק ה, הלכה א
9 רמב"ם, הלכות סנהדרין, פרק יח, הלכה ו
10 --רדב"ז, שם
10 שולחן ערוך, חושן משפט, סימן תכ, סעיף לא
10 שולחן ערוך הרב, חושן משפט, הלכות נזקי גוף ונפש ודיניהם, סעיף ד
10 מנחת חינוך, מצוה מח (שלא להכות אב ואם)
10 חזון יחזקאל, על תוספתא, בבא קמא, פרק ט

11 מכירת איברים

- 11 הרב שאול ישראלי (אסיא, כרך טו, חוברת א-ב, עמ' 7-8)

12 חיוב הצלת נפש

- 12 סנהדרין, דף עג, עמוד א
12 רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א, הלכה יד
12 שולחן ערוך, חושן משפט, סימן תכו

12 המסרב להינצל

- 12 שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג), סימן לט

- 13 **הסכמת החייב להיאסר על אי-פרעון חוב**
 13 שו"ת הריב"ש, סימן תפד
- 15 **הצלה של מתאבד**
 15 מנחת חינוך, קומץ המנחה, מצוה רלוז (לא תעמוד על דם רעך)
 15 שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק ב, סימן קעד, ענף ג
- 17 **המסרב להינצל כדי שלא יחללו שבת להצלתו**
 17 שו"ת הרדב"ז, חלק ד, סימן אלף קלט (סז)
 18 משנה ברורה, סימן תריח, ס"ק ה
- 18 **כפיית החולה להצלת חייו**
 18 מור וקציעה, אורח חיים, סימן שכח
- 19 **התנגדות אב להצלת בנו**
 19 שו"ת מלמד להועיל, חלק ב, סימן קד
- 19 **אימתי אין לכפות ליטול תרופה?**
 19 שו"ת אגרות משה, חושן משפט, חלק ב, סימן עג
- 20 **אימתי אין להאכיל בכפייה?**
 20 שו"ת אגרות משה, חושן משפט, חלק ב, סימן עד

חקיקה ופסקה ישראלית

חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו, סעיפים 5-1

עקרונות יסוד

1. זכויות היסוד של האדם בישראל מושתתות על ההכרה בערך האדם, בקדושת חייו ובהיותו בן-חורין, והן יכובדו ברוח העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל.
מטרה
- 1א. חוק-יסוד זה, מטרתו להגן על כבוד האדם וחירותו, כדי לעגן בחוק-יסוד את ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.
שמירה על החיים הגוף, והכבוד
2. אין פוגעים בחייו, בגופו, או בכבודו של אדם באשר הוא אדם.
שמירה על הקניין
3. אין פוגעים בקנינו של אדם.
הגנה על החיים, הגוף והכבוד
4. כל אדם זכאי להגנה על חייו, על גופו ועל כבודו.
חירות אישית
5. אין נוטלים ואין מגבילים את חירותו של אדם במאסר, במעצר, בהסגרה או בכל דרך אחרת.

חוק זכויות החולה, התשנ"ו-1996, סעיפים 13, 15

הסכמה מדעת לטיפול רפואי

13. (א) לא יינתן טיפול רפואי למטופל אלא אם כן נתן לכך המטופל הסכמה מדעת לפי הוראות פרק זה.
טיפול רפואי ללא הסכמה
15. על אף הוראות סעיף 13 -
 2. בנסיבות שבהן נשקפת למטופל סכנה חמורה והוא מתנגד לטיפול רפואי, שיש לתיתו בנסיבות הענין בהקדם, רשאי המטפל לתת את הטיפול הרפואי אף בניגוד לרצון המטופל אם ועדת האתיקה, לאחר ששמעה את המטופל, אישרה את מתן הטיפול ובלבד ששוכנעה כי נתקיימו כל אלה:
 - (א) נמסר למטופל מידע כנדרש לקבלת הסכמה מדעת;
 - (ב) צפוי שהטיפול הרפואי ישפר במידה ניכרת את מצבו הרפואי של המטופל;
 - (ג) קיים יסוד סביר להניח שלאחר מתן הטיפול הרפואי יתן המטופל את הסכמתו למפרע.

חוק לא תעמוד על דם רעך, התשנ"ח-1998, סעיף 1

חובת הצלה והושטת עזרה

1. (א) חובה על אדם להושיט עזרה לאדם הנמצא לנגד עיניו, עקב אירוע פתאומי, בסכנה חמורה ומיידית לחייו, לשלמות גופו או לבריאותו, כאשר לא-ידו להושיט את העזרה, מבלי להסתכן או לסכן את זולתו.

הצעת חוק לא תעמוד על דם רעך, התשנ"ג-1992 (של חבר הכנסת חנן פורת)

הגדרות

1. בחוק זה -

"נפגע" - מי שנמצא בסכנת מוות או עלול להגיע לכך ;

...

חובת הגשת עזרה

2. (א) אדם שידע או שבנסיבות המקרה היה עליו לדעת שבסביבתו הקרובה נמצא נפגע ולא הגיש לאותו נפגע עזרה שהיה ביכלתו להגיש בנסיבות המקרה, בהתחשב במיזמנותו והכשרתו המקצועית לרבות הסעה לטיפול רפואי או קריאה לעזרה לטיפול רפואי או אחר, דינו - מאסר שנה.

(ב) חובת ההצלה חלה גם כשהנפגע מתנגד לפעולת המציל.

דברי הסבר

הצעת חוק זה מקורה בצו התורה הקובע הלכה מוסרית גדולה: 'לא תעמוד על דם רעך' (ויקרא י"ט, ט"ז).

ובגמרא במסכת סנהדרין [עג ע"א] פורשה הלכה זו בצורה מוחשית: 'מנין לרואה את חברו טובע בנהר או חיה גוררתו, או ליסטים הבאים עליו, שהוא חייב להצילו? תלמוד לומר: "לא תעמוד על דם רעך".'

יתר על כן: בתלמוד שם למדים מפסוק זה שעל האדם להציל את חברו גם אם הדבר כרוך בטרחה רבה ובהוצאות כספיות מצידו, וכך נפסק להלכה ברמב"ם ב'יד החזקה' בהלכות רוצח ושמירת הנפש (פרק א', הלכה י"ד).

ובטור חושן משפט (סימן תכ"ו, סעיף א') הוסיף כי במקרה שיש לניצול ממון, הוא חייב לשלם למציל (הלכות אלה פורטו בדרך שיטתית בספרו של המשנה ליועץ המשפטי לממשלה פרופ' נחום רקובר: 'עושר ולא במשפט', עמ' 194-175).

הצעת חוק זה באה, איפוא, לעגן הלכה יהודית זו בחוק המדינה ואף לשתף את המדינה באחריות-על ויישום של עקרונות מוסריים אלה, הן בתחום הממוני - בקביעה כי אם אין לניצול אפשרות לשלם למציל תשא המדינה בהוצאות ההצלה, והן בתחום הענישה - בקביעה כי מי שיימנע ביודעין מלהגיש עזרה לנפגע הנמצא בסמוך לו צפוי לעונש של עד שנת מאסר.

אמנם אין מקובל בדרך כלל להעניש על עבירה המתבצעת באופן פסיבי ב'שב ואל תעשה'. אך דומה כי 'עמידה על הדם' באפס מעשה אינה רק עמידה פסיבית אלא יש בה ביטוי בוטה וחמור להתנכרות וזלזול בחיי אדם, ולפיכך ראויה היא לענישה הולמת במידת הצורך.

חוק עשיית עושר ולא במשפט, התשל"ט-1979, סעיף 5

דין הפועל לשמירת ענין הזולת

5. (א) מי שעשה בתום לב ובסבירות פעולה לשמירה על חייו, שלמות גופו, בריאותו, כבודו או רכושו של אדם אחר, בלי שהיה חייב לכך כלפיו, והוציא או התחייב להוציא הוצאות בקשר לכך, חייב הזוכה לשפוטו על הוצאותיו הסבירות, כולל חיוביו כלפי צד שלישי, ואם נגרמו למזכה עקב הפעולה נזקי רכוש, רשאי בית המשפט לחייב את הזוכה בתשלום פיצויים למזכה, אם ראה שמן הצדק לעשות כן בנסיבות הענין.

...

(ג) אין חובת שיפוי או פיצוי לפי סעיף זה על זוכה שהתנגד לפעולה או לשימוש בנכסים או לשיעור ההוצאות או שהיתה לו סיבה סבירה להתנגד להם, זולת אם הפעולה או השימוש בנכסים היו לשמירה על חייו, שלמות גופו או בריאותו.

חוק לתיקון פקודת בתי הסוהר (מס' 48), התשע"ה-2015, סעיף 5

5. אחרי סעיף 19יא לפקודה יבוא:

"סימן ב'2: מניעת נזקים בריאותיים לאסיר שובת רעב

19יב. בסימן זה - ...

"שביתת רעב" - הימנעות מרצון מאכילה או משתייה, לרבות הימנעות חלקית, לשם מחאה או כדי להשיג מטרה מסוימת.

19יג. (א) חיווה רופא את דעתו בכתב (בסעיף זה - חוות דעת רפואית) כי בשל שביתת רעב של אסיר שהוא מטפל בו או טיפל בו לאחרונה יש אפשרות ממשית שבתוך זמן קצר תיגרם סכנה לחיי האסיר או תיגרם לו נכות חמורה בלתי הפיכה, בלא קבלת טיפול רפואי מהטיפולים המפורטים בחוות הדעת הרפואית, רשאי הנציב, בהסכמת היועץ המשפטי לממשלה או מי שהוא הסמיכו לכך, לפנות לנשיא בית משפט מחוזי או לסגנו, בבקשה לקבל היתר למתן טיפול לאסיר (בסימן זה - בקשת היתר לטיפול רפואי).

(ב) בבקשת היתר לטיפול רפואי יפורט סוג הטיפול הרפואי המבוקש לאסיר ותצורף לה חוות הדעת הרפואית.

(ג) העתק בקשת היתר לטיפול רפואי יועבר בידי שירות בתי הסוהר לוועדת אתיקה; ועדת האתיקה תחווה את דעתה בעניינים הרפואיים המנויים בסעיף 19יד(ד)(1) עד (3) לאחר ששמעה את האסיר בנוגע לקבלת הטיפול הרפואי ונימוקיו לכך.

(ד) לא תוגש בקשת היתר לטיפול רפואי אלא לאחר שנעשה מאמץ ניכר לקבל את הסכמת האסיר לטיפול כאמור, בין השאר בשיחה של הרופא עמו, ולאחר שהוסברו לאסיר הליך הפנייה לבית המשפט והשלכותיו האפשריות.

(ה) חוות הדעת הרפואית תומצא לאסיר או לבא כוחו.

19יד. (א) על אף הוראות סעיפים 13 ו-15(1) ו-2) לחוק זכויות החולה, נשיא בית המשפט המחוזי או סגנו שהוגשה לו בקשת היתר לטיפול רפואי, רשאי להתיר מתן טיפול רפואי לאסיר שובת רעב, חרף התנגדותו של האסיר, אם מצא כי בלא קבלת הטיפול יש אפשרות ממשית שבתוך זמן קצר תיגרם סכנה לחיי האסיר או תיגרם לו נכות חמורה בלתי הפיכה וכי הטיפול הרפואי צפוי להיטיב עם האסיר...

(ב) לא יתיר נשיא בית המשפט המחוזי או סגנו מתן טיפול רפואי כאמור בסעיף קטן (א), אלא לאחר ששוכנע כי נעשה מאמץ ניכר לקבל את הסכמתו של האסיר לטיפול, ובכלל זה הוסברו לו בפירוט, באופן המובן לו בנסיבות העניין, מצבו הרפואי והשלכות של המשך שביתת הרעב על מצבו כאמור וכן נמסר לו מידע רפואי כאמור בסעיף 13(ב) לחוק זכויות החולה, והאסיר עמד בסירובו לקבלת הטיפול.

(ג) החלטת בית המשפט בבקשת היתר שטיפול רפואי תינתן לאחר שקיבל את חוות דעתה של ועדת האתיקה כאמור בסעיף 19יג(ג) ושמע את האסיר, ככל שהדבר אפשרי בהתחשב במצבו הרפואי, או את בא כוחו, אלא אם כן התקיים אחד מאלה:

- (1) בית המשפט סבר כי בנסיבות העניין אין מקום להיענות לבקשת ההיתר לטיפול רפואי ;
- (2) בית המשפט סבר כי מטעמים רפואיים דחופים ויוצאי דופן הנובעים ממצבו הרפואי של האסיר בלבד לא ניתן להמתין לקבלת חוות הדעת או לשמיעת האסיר או בא כוחו, ובלבד שבית המשפט שוכנע כי נעשה ניסיון ממשי ליצור קשר עם בא כוחו של האסיר.
- (ד) בבואו לקבל החלטה לפי סעיף זה, ישקול בית המשפט, בשים לב לאחריות שירות בתי הסוהר לשמירה על בריאותו ועל חייו של האסיר בין השאר את אלה :
- (1) מצבו הרפואי של האסיר, לרבות מצבו הנפשי, וההשלכות על מצבו כאמור אם לא יינתן לו הטיפול הרפואי המבוקש ;
- (2) הסיכויים והסיכונים של הטיפול הרפואי שמבוקש ושל טיפולים רפואיים חלופיים לאסיר, וכן מידת פולשנותו של הטיפול הרפואי המבוקש והשפעתו על כבוד האסיר ;
- (3) אם ניתן לאסיר טיפול רפואי לפי הוראות סימן זה בעבר, ותוצאות הטיפול כאמור ;
- (4) עמדת האסיר, אם ניתנה, הנוגע לקבלת הטיפול הרפואי ונימוקיו לעניין זה, ועמדתו בנוגע למטרת שביתת הרעב.
- (ה) בית המשפט ישקול שיקולים של חשש לחיי אדם או חשש ממשי לפגיעה חמורה בביטחון המדינה, ככל שהובאו לפניו ראיות לעניין זה.
- (ו) התיר בית המשפט מתן טיפול רפואי לאסיר שובת רעב, יפרט בהחלטתו את סוג הטיפול או הטיפולים שהוא מתיר, בשים לב לאמור בחוות הדעת שהוגשו ולו ולשיקולים האמורים בסעיף קטן(ד)(1) עד (3).

ע"פ 480/85 יוסף קורטאם נ' מ"י, פ"ד מ(3) 673, עמ' 696 ואילך

השופט בייסקי :

6. כשלעצמי, אין אני סבור כי בסוגיה קשה וסבוכה זו עלינו לאמץ בהכרח את העקרונות שנתגבשו בארצות-הברית ובאנגליה, הן העיקרון הכולל, האוסר טיפול פסי על-ידי רופא שלא בהסכמת הפאציינט, והן החריגים המעטים הפוטריים מהעיקרון. אין אני מפחית מערך האסמכתאות בהקשר זה אשר הזכיר חברי, אך אין אני משוכנע, כי גישה זו עולה בקנה אחד עם הפילוסופיה היהודית לקדושת החיים כערך עליון ועם מסורת ישראל להציל במקום שניתן להציל. בהקשר זה הביא השופט המלומד קמא בפסק-דינו את דבריו של רבי יעקב עמדין מספרו על שו"ע או"ח ספר "מור וקציעה"...

7. ...סבורני, כי העיקרון של קדושת החיים והצלתם כערך עליון מצדיק שלא להיצמד לאותם הכללים הדוגלים כמעט בנוקשות, למעט חריגים מסוימים, באיסור התערבות בגופו של אדם שלא בהסכמתו, בלי להתחשב בתוצאות.

דומני כי הגישה העולה מע"א 322/63 ומע"א 41/62 הנ"ל היא המייצגת והתואמת את התפיסה הראויה בישראל, בהיותה הקרובה ביותר למסורת ישראל הדוגלת בקדושת החיים. על-כן, כאשר נתון אדם בסכנת מוות ודאית מיידית או שצפוי הוא לנזק חמור וודאי לבריאותו, מותר ומותר לבצע ניתוח או התערבות אחרת בגופו אף שלא בהסכמתו ; מכל שכן מותר הדבר, ואף מחויב הוא, כאשר מההתערבות עצמה אין נשקפים סיכונים מיוחדים מעבר למקובל מניתוח או מהתערבות מאותו סוג וכאשר אין קיים חשש לנכות מהותית...

בעלות האדם על גופו

רמב"ם, הלכות דעות, פרק ד, הלכה א

הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי ה' הוא, שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה, לפיכך צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדין את הגוף, ולהנהיג עצמו בדברים המברין והמחלימים.

משנה, בבא קמא, פרק ח, משנה ז

האומר "סמא את עיני", "קטע את ידי", "שבר את רגלי" - חייב. "על מנת לפטור" - חייב. "קרע את כסותי", "שבר את כדי" - חייב. "על מנת לפטור" - פטור.

בבא קמא, דף צג, עמוד א

האומר סמא את עיני כו'. אמר ליה רב אסי בר חמא לרבא: מאי שנא רישא ומאי שנא סיפא? אמר ליה: רישא, לפי שאין אדם מוחל על ראשי אברים. אמר ליה: וכי אדם מוחל על צערו? דתניא: הכני, פצעני, על מנת לפטור - פטור! אישתיק. אמר: מידי שמיע לך בהא? אמר ליה, הכי אמר רב ששת: משום פגם משפחה. איתמר, ר' אושעיא אמר: משום פגם משפחה; רבא אמר: משום שאין אדם מוחל על ראשי אברים שלו; רבי יוחנן אמר: יש הן שהוא כלאו, ויש לאו שהוא כהן. תניא נמי הכי: הכני, פצעני, על מנת לפטור? ואמר לו הן? הרי יש הן שהוא כלאו; קרע את כסותי, על מנת לפטור? ואמר לו לאו? הרי לאו שהוא כהן.

רש"י, שם

על מנת לפטור - על מנת שתהא פטור.

רבא אמר לפי שאין אדם מוחל על ראשי אבריו - וברייתא לא תקשי דעל צערו מוחל אדם.

צערו - כאב מכה.

ורבי יוחנן אמר - אדם מוחל על הכל, ומתניתין לאו דא"ל נחבל לחובל קטע את ידי על מנת שתהא פטור, אלא קטע את ידי סתמא, וא"ל חובל על מנת לפטור, כלומר אמור לי אתה על מנת שאהיה פטור, וא"ל היאך הן, וקמ"ל מתנני' דיש הן שהוא כלאו, וכגון דמתמה אתמוהי.

הכני פצעני - וא"ל זה ע"מ לפטור ואמר נחבל הן, יש הן שהוא כלאו, אי אתמה חייב, ואי בניחותא אהדרה פטור, וברייתא דלעיל דקתני הכני ופצעני ע"מ לפטור פטור, בדאמר נחבל כולה מילתא הכני ופצעני ע"מ לפטור דהא ודאי דוקא אמר ליה.

יש לאו שהוא כהן - אי אתמה פטור, והאי דנקט חיובא לגבי מכה ופוצע, ופטורא לגבי ממונא, אורחיה דמילתא נקט דמחיל איניש אממוניה טפי מגופיה.

סנהדרין, דף פד, עמוד ב

דאיבעיא להו: בן מהו שיקיז דם לאביו? רב מתנא אמר: ואהבת לרעך כמוך. רב דימי בר חנינא אמר: מכה אדם ומכה בהמה, מה מכה בהמה לרפואה פטור - אף מכה אדם לרפואה פטור. רב לא שביק לבריה למישקל ליה סילוא. מר בריה דרבינא לא שביק לבריה למיפתח

ליה כוונתא, דילמא חביל, והוה ליה שגגת איסור. אי הכי, אחר נמי! אחר - שיגגת לאו, בנו - שגגת חנק.

שו"ת הר"י מיגאש, סימן קפו

ר' יוסף הלוי אבן מיגאש, ספרד, ד"א תתל"ז (1077) - ד"א תתק"א (1141). תלמידו של הר"ף. בין תלמידיו - ר' מימון, אביו של הרמב"ם.

ראובן רצה לעלות לארץ ישראל, ונדר שלא יאכל בשר ולא ישתה יין עד שיעלה לא"י, חוץ משבתות וימים טובים. יורינו רבינו אם ראובן זה עבר בהיותו נודר, ואם יש לו בו היתר אם לאו.

תשובה: מי שנדר זה, עבר על דברי תורה, וכל יום שהוא עומד בנדרו הוא עובר וחוטא נפשו. והתורה לא התירה לאדם שיצער עצמו. ואין הפרש בין מי שמצער נפשו או מי שמצער חבירו. ולסיבה זו אין האדם חייב במה שמודה על עצמו במה שהוא חייב מיתה או מלקות, כמי שהוא חייב במה שמודה על עצמו ממון. וכבר אמרו ז"ל, במה שאמר הכתוב בנזיר "וכפר עליו מאשר חטא על הנפש": וכי באיזו נפש חטא? אלא שציער עצמו מן היין. ואם נקרא חוטא מי שציער עצמו מהיין בלבד, כ"ש שיקרא חוטא מי שהוא מצער עצמו מן היין ומן הבשר.

רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א, הלכה ד

ומוזהרין בית דין שלא ליקח כופר מן הרוצח, ואפילו נתן כל ממון שבעולם, ואפילו רצה גואל הדם לפטרו, שאין נפשו של זה הנהרג קנין גואל הדם, אלא קנין הקדוש ברוך הוא, שנאמר (במדבר לה, לא): "ולא תקחו כופר לנפש רוצח". ואין לך דבר שהקפידה תורה עליו כשפיכות דמים, שנאמר "ולא תחניפו את הארץ... כי הדם הוא יחניף את הארץ" (שם לה, לג).

רמב"ם, הלכות חובל ומזיק, פרק ה, הלכה א

אסור לאדם לחבול בין בעצמו בין בחבירו. ולא החובל בלבד, אלא כל המכה אדם כשר מישראל, בין קטן בין גדול, בין איש בין אשה, דרך נציון, הרי זה עובר בלא תעשה, שנאמר (דברים כה, ג) "לא יוסיף להכותו", אם הזהירה תורה שלא להוסיף בהכאת החוטא, קל וחומר למכה את הצדיק.

רמב"ם, הלכות סנהדרין, פרק יח, הלכה ו

גזירת הכתוב היא שאין ממיתין בית דין ולא מלקין את האדם בהודאת פיו אלא על פי שנים עדים. וזה שהרג יהושע עכן ודוד לגר עמלקי בהודאת פיהם - הוראת שעה היתה, או דין מלכות היה; אבל הסנהדרין אין ממיתין ולא מלקין המודה בעבירה, שמא נטרפה דעתו בדבר זה, שמא מן העמלין מרי נפש הוא, המחכים למות, שתוקעין החרבות בבטנם ומשליכין עצמן מעל הגגות; שמא כך זה יבוא ויאמר דבר שלא עשה כדי שיהרג. וכללו של דבר: גזירת מלך היא.

רדב"ז, שם

ר' דוד בן שלמה אבן זמרא, רדב"ז, ספרד, רל"ט (1479) - צפת, של"ד (1573). היה אב בית דין ומנהיגה של יהדות מצרים בשנים רע"ג (1513) - שיי"ג (1543). חיבורו העיקרי: שו"ת הרדב"ז.

"גזירת הכתוב היא שאין ממיתין בית דין ולא מלקין את האדם בהודאת פיו" - תניא: מי שבא לב"ד ואמר הלקוני, אין מלקין אותו. והכי אמרינן בכל דוכתא: אין אדם משים עצמו רשע. והטעם שכתב רבינו לא שייך גבי מלקות. ולפיכך כתב: וכללו של דבר גזירת המלך היא, ואין אנו יודעים הטעם. ואפשר לתת קצת טעם, לפי שאין נפשו של אדם קניינו אלא קנין הקדוש ברוך הוא, שנאמר "הנפשות לי הנה" (יחזקאל יח, ד). הילכך לא תועיל הודאתו בדבר שאינו שלו, ומלקות פלגו דמיתה הוא. אבל ממונו הוא שלו, ומשום הכי אמרינן: הודאת בעל דין כמאה עדים דמי. וכי היכי דאין אדם רשאי להרוג את עצמו, כן אין אדם רשאי להודות על עצמו שעשה עבירה שחייב עליה מיתה, לפי שאין נפשו קניינו.

שולחן ערוך, חושן משפט, סימן תכ, סעיף לא

החובל בעצמו, אף על פי שאינו רשאי, פטור. אחרים שחבלו בו, חייבים.

שולחן ערוך הרב, חושן משפט, הלכות נזקי גוף ונפש ודיניהם, סעיף ד

ר' שניאור זלמן מלאדי, ליאזני (בלארוס), תק"ה (1745) - תקע"ג (1812). מייסד תנועת חסידות חב"ד, בשנת תקל"ב. ספריו הנודעים: "התניא" ו"שולחן ערוך הרב".

אסור להכות את חבירו אפילו הוא נותן לו רשות להכותו, כי אין לאדם רשות על גופו כלל להכותו ולא לביישו ולא לצערו בשום צער.

מנחת חינוך, מצוה מח (שלא להכות אב ואם)

ר' יוסף באב"ד, רבה של טרנופול (גליציה). בעל 'מנחת חינוך'. נפטר בשנת תרל"ד (1874).

ונראה לעניות דעתי דזה שחייבה התורה בהכה אביו או אמו או בחבירו, היינו דוקא בלא רשות, אבל אם אביו ואמו אומרים לו שיכס או יקללם, או חבירו, אינו עובר בלאו הזה, ואינו חייב מלקות ולא מיתה. עיין פרק החובל ובר"מ פ"ה מהלכות חובל, לענין ממון אם נותן לו רשות ע"ש. ולענין חיוב מלקות או מיתה נראה לעניות דעתי פשוט דאינו עובר ואינו חייב... ומה דמבואר כאן בש"ס דאבעיא לענין להקזי דם, היינו שלא מרצון אביו, ומכל מקום מסקינן דפטור כיון דהיא לרפואה. וכן הנהו תנאי דלא שבקו לבניהם ליטול להם קוץ, היינו דלמא יעשו חבלה שלא לצורך בשוגג שלא מרצון אביו, אבל אם אביו מוחל ומצוה להכותו, נראה דאינו חייב כלל, וכן בחבירו, ואינו עובר כלל. אף על פי שלא מצאתי זה מפורש, מ"מ הסברא נותנת כן כנלע"ד ברור.

חזון יחזקאל, על תוספתא, בבא קמא, פרק ט

ר' יחזקאל אברמסקי, הרודנה, תרמ"ו (1886) - ירושלים, תשל"ו (1976). רב של סלוצק, סמאליאן וסמולביצ'י. בשנת תרצ"ב עבר ללונדון, שם התמנה לרב של קהילת "מחזיקי הדת". בשנת תשי"א עלה לארץ ודר בירושלים. חיבורו העיקרי - "חזון יחזקאל" על התוספתא.

"וכשם שחייב על נזקי חבירו כן הוא חייב על נזקי עצמו" - בדיני שמים, שאין האדם שליט בגופו לעשות בו כחפצו. הלא הנשמה לו להקדוש ברוך הוא וגם הגוף פעלו, ועל פי ה' נזדמנו יחד בחבורה אחת לעבוד עבודת הבורא כי לכך נוצר. וכל פגם ונזק שהוא גורם לאבריו הוא מקפח את פעולתם במעשי המצוות ובעליית נשמתו "הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא, שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה, לפיכך צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדים את הגוף" (מיימוני ה' דעות ראש פ"ד).

מכירת איברים

הרב שאול ישראלי (אסיא, כרך טו, חוברת א-ב, עמ' 7-8)
ר' שאול ישראלי, סלוצק, תר"ע (1910) - ירושלים, תשנ"ה (1995). רבו של כפר הרא"ה, ולאחר מכן חבר בית הדין הגדול, ראש ישיבת 'מרכז הרב', ונשיא מכון 'ארץ חמדה'. מחיבוריו: 'ארץ חמדה', 'עמוד הימיני', ו'פרקים במחשבת ישראל'.

האם אדם רשאי לתרום רקמה או איבר מגופו תמורת תשלום?

האם מכירת איברים מותרת או אסורה?

תשובה:

כלל נקוט בדינו, שמצווה שהתורה מחייבת לעשות אדם לרעהו, צריכה להיעשות ללא כל תשלום. משום כך השבת אבדה גם אם המוצא טרח עבורה טרחה רבה עד שהחזירה לבעליה אינו רשאי לקבל שכר עבור טרחתו, פרט אם זה גרם לו להתבטל מעיסוק אחר שהיה עוסק בו, אזי יכול לקבל "שכר בטלה". מטעם זה עצמו, מעשה הצלה שעושה לחברו, אם מחולי ואם מסכנת מוות, שמוגדר בשם "אבדת גופו" אסור לקבל עבורה שכר. אכן תרומת אבר או רקמה, שנתרמת לצורך השתלה בגוף החולה, שכפי שכבר נתבאר, שאין בזה חיוב מעשי, כי כאמור, אין זה כלול במצווה של "השבת גופו", רשאי התורם לקבל שכר. שכן נקבע בהלכה חיוב תשלום מחמשה סוגים והם: נזק, צער, ריפוי, שבת ובושת, במקרה של אדם שהזיק את חברו באלה העניינים. ושם נקבע גם דרך ההערכה של גובה התשלום.

כמו כן אומרת ההלכה שחיוב תשלום זה קיים אפילו כשהניזק הרשה לחברו שיזיקו, אם בחבלה ואם בחיסור או השחתת אבר. ואפילו אם אמר לו במפורש שפוטר מכל תשלום. והדבר מוסבר בנימוק שאין אדם מוחל על אבריו.

אין אפוא שום סיבה לאסור על התורם מגופו, לבקש ולקבל תשלום תמורת תרומתו. גובה התשלום ניתן להיקבע ע"י התניה בין התורם לבין מי ממשפחת מקבל ההשתלה. וכן נכון הדבר גם עבור תרומת דם אפילו כשהדבר נצרך לצורך הצלת חיים, כיון שאין לקבוע בזה חיוב מוחלט.

תשלום זה, כל עוד הוא בגבולות סבירים, אין לראות זאת כסחטנות או כבלתי מוסרי מאחר שלתורם נגרם בזה סבל גופני ועתים גם נפשי, וכאמור כבר נקבע שאין אדם מוחל על ראשי איברים.

עם זאת יצוין שרק התורם עצמו הוא שרשאי לקבל תשלום על תרומתו. אבל המתווך בין התורם לבין משפחת החולה, בין שזה אדם פרטי ובין שזה מוסד שמקבל על עצמו הטיפול בזה, הוא חייב לעשות זאת משורת הדין, שהרי זו טרחה שכל אחד מחויב בה מגדר "השבת גופו". על כן אסור לו לקבל תשלום על זה, פרט ל"שכר בטלה" כאמור במקרה של השבת אבדה. וראוי לעגן זאת בחוק. שכך אנו ניצלם מסכנת התפתחות מסחור באיברים.

חיוב הצלת נפש

סנהדרין, דף עג, עמוד א

גופא: מנין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטין באין עליו שהוא חייב להצילו? תלמוד לומר: "לא תעמד על דם רעך". והא מהכא נפקא? מהתם נפקא: אבדת גופו מניין? תלמוד לומר "והשבותו לו"! אי מהתם הוה אמינא: הני מילי - בנפשיה, אבל מיטרח ומיגר אגורי - אימא לא; קא משמע לן.

רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א, הלכה יד

כל היכול להציל ולא הציל, עובר על "לא תעמוד על דם רעך". וכן הרואה את חברו טובע בים, או ליסטים באים עליו, או חיה רעה באה עליו, ויכול להצילו הוא בעצמו, או שישכור אחרים להצילו, ולא הציל, או ששמע גוים או מוסרים מחשבים עליו רעה, או טומנין לו פח, ולא גילה אוזן חברו והודיעו, או שידע בגוי או באנס שהוא קובל על חברו, ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבלבו, ולא פייסו, וכל כיוצא בדברים אלו - העושה אותם עובר על "לא תעמוד על דם רעך".

שולחן ערוך, חושן משפט, סימן תכו

הרואה את חברו טובע בים, או לסטים באין עליו, או חיה רעה באה עליו, ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להציל, ולא הציל; או ששמע גוים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנים לו פח ולא גילה אוזן חברו והודיעו; או שידע בגוי או באנס שהוא בא על חברו, ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבלבו ולא פייסו, וכיוצא בדברים אלו, עובר על "לא תעמוד על דם רעך".

המסרב להינצל

שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג), סימן לט

ר' מאיר בר' ברוך מרוטנבורג, וורמזא, ד"א תתקע"ה (1215) - כלא אנוסהים שבאלוס, ה"א נ"ג (1293). מאחרוני בעלי התוספות. גדול דורו, שימש ברבנות ברוטנבורג.

וששאלת על ראובן ושמעון שנתפסו, וראובן היה עשיר, ושמעון היה ירוד, והוציא ראובן יציאות בשליחות אצל אמו להוציאם מבית השבי, ועתה תובע ראובן את שמעון שיתן חלקו מן הוצאה, ואמר כי על פיו הוציאו ובבקשתו. ושמעון כופר ואומר כי לא אמר כלום. **כבר נשאלתי** ע"ז ממיידיבורק. ועוד נשאלתי על מלמד שהיה לו פקדון ביד בעל ביתו, ונתפס בעלילות ריקות וצוה לבעל ביתו שלא לפדותו. וכתבתי שפודה אותו בעל כרחו, וראיה מההוא דפרק נערה שנתפתתה (כתובות סח ע"א): האומר "אם מת אל תקברוהו מנכסיו", אין שומעין לו, לאו כל הימניה שיעשיר את בניו ויטיל עצמו על הצבור. עוד ראיה מפרק קמא דקידושין (יח ע"א): ומפדין אותה בעל כרחו. ומפרש תלמודא, בעל כרחו דאב משום פגם משפחה. ופריך תלמודא: אי הכי עבד עברי נמי [נכפינהו] לבני משפחה משום פגם

משפחה, וכיון דכופין את האב לפדות את בתו כל שכן דכופין את זה לפדות את עצמו אפילו היכא דעומד וצווח "אל תפדוני", כל שכן הכא דלא אמר מידי... ועוד ראייה בפרק מציאת האשה (כתובות סז ע"ב): יש לו ואינה רוצה להתפרנס, נותנים לו לשם מתנה וחוזרים ונפרעים ממנו. ופריך: תו [לא] שקיל? ומשני ר"פ: לאחר מיתה. אלמא אי לאו חששא דתו [לא] שקיל, היינו נפרעים ממנו מחיים. א"כ בנדון זה, נפרעים ממנו מחיים, דליכא למיחש [דלמא תו לא שקיל], דהא תפיסה לאו כל יומא איתא כמו מזונות. וכיון דבשביל מזונות כופים אותו, ואף על פי שאינו סכנה כל כך אלא שמסגף את הגוף וחי צער בעלמא הוא, כ"ש להוציאו מידי גוים שלא [יטמע] ביניהם ושלא יהרגוהו או ייסרוהו בהכאות שאין להן קצבה, דחמירא ממיתה, ושמא מתוך היסורים יודה להם כדאמר (כתובות לג ע"ב): אלמלא נגדוה לחנניא מישאל ועזריה כו'...

ואמר בפרק בן סורר (סנהדרין עג ע"א) דיליף מקרא דהרואה את חברו טובע בנהר דחייב להצילו ולמטרח ולמיגר אגורי. ודבר פשוט אפילו צווח "אל תצילני", שמצילו וחוזר ומוציא ממנו מה שהוציא. סוף דבר נ"ל פשוט כביעתא בכותחא שצריך לתת חלקו...

הסכמת החייב להיאסר על אי-פרעון חוב

שו"ת הריב"ש, סימן תפד

ר' יצחק בר ששת (ריב"ש), פ"ו (1326) - קס"ח (1407). נולד בברצלונה, ועקב רדיפות שנת קנ"א נמלט לאלגיר ונתמנה שם לרב.

אושקה. לרבי יצחק אליטנסי, י"א.

שאלה: ראובן שלוה משמעון, ונתחייב לו בקנין בכל תוקף, בתפישת הגוף, ועוד שעבד עצמו ליתן מטלטלין בני חורין לחק אלפארד"א [שם מלך ספרד]. וחק זה הוא נהוג במלכות ארגון: שאם אין לו מטלטלין בני חורין, שהוא נתפש בגופו. ועתה שמעון המלוה תבע חובו מראובן הלוח, ונמצא שאין לו. ביקש שיהיה הלוח נתפש בגופו, כפי החיוב שנתחייב לו. והלוח טוען שאינו מן הדין שיהיה נתפש בגופו, כי לא מצינו זה בדין תורה, שיהיה אדם מישראל נתפש בגופו על שום שעבוד. ושאלת: הדין עם מי?

תשובה: הדין עם ראובן הלוח, שאין אדם יכול לשעבד עצמו ולהתנות להיות נתפש בגופו. כדאמרינן בפרק קמא דקדושין (יט:), גבי המקדש את האשה ע"מ שאין לך עלי שאר, כסות, ועונה, רבי יהודה אומר: בדבר שבממון, תנאו קיים. הא בדבר שבגוף, אין תנאו קיים. ופירשו המפרשים ז"ל, דבר שבממון: שאר, כסות. דבר שבגוף: עונה, לפי שמצטערת בגופה במניעת העונה. ובכאן נמי, להיות נתפש בגופו, איכא צערא דגופא; ואינו יכול להתנות בו. ועוד, דאפילו בממון, המתחייב מחמת צער הגוף, שקיל וטרי בגמרא, בבבא קמא בסוף פ' החובל (צג), אם אדם מוחל על צערו, או לא. ואף על גב דמסקינן התם דכל שאמר לו בפירוש "ע"מ לפטור", או ב"לאו" כמתמיה, שהוא כהן, פטור. וכדתניא: "הכניי", "פצעני", "ע"מ לפטור", יש לאו שהוא כהן; יש הן שהוא כלאו. מ"מ, זה אינו אלא לענין פטור הממון וחיובו בשהכהו ופצעוהו. אבל שיוכל להכותו ולפצעו לכתחלה, ולעבור בלאו

של מכה חברו, דאזהרתיה מקרא ד"ארבעים יכנו, ולא יוסיף", מפני הרשות שנתן לו, זה הא ודאי לא אפשר.

ותדע, שהרי אף בראשי אברים, איכא מרביותא ז"ל דאמרי דכל שאמר כן בפירוש בניחותא "ע"מ לפטור", פטור. ומתניתין דתנן האומר "סמא את עיני", "קטע את ידי", "שבר את רגלי", "ע"מ לפטור", חייב - מוקמי לה ב"הן" כמתמיה, שהוא כ"לאו". ובודאי שאין זה אלא לענין פטור הממון וחיובו בשחבל בו. אבל לא עלה על הדעת, שבשביל תנאי זה יוכל לקטע את ידו ולסמא את עינו לכתחלה, כי קרוב הוא שימיתנו בזה, כמו שהעידה תורה שהברזל ממית בכל שהו. וכן אמרו ז"ל (ע"ז כח): שורייני דעינא בלבא תלו. ומטעם זה אמרו "עין תחת עין" - ממון, משום ד"עין תחת עין", ולא עין ונפש תחת עין. אלא ודאי בין בראשי אברים, בין בצערו, לא אמרו שאדם מוחל עליהם, אלא לענין הממון, המתחייב עליהן החובל. אבל שיוכל אדם להתנות שיצערוהו בגופו, ומפני זה יכפוהו ב"ד בצער ההוא - זה אינו!

ועוד, דאפילו פועל, קיי"ל (בבא קמא קטז): שיכול לחזור בו אפילו בחצי היום, משום דכתוב: "כי לי בני ישראל עבדים" - ולא עבדים לעבדים. ושמן לו מה שעשה, ואף על פי שנשכר לכל היום, לפי שאין תנאי מועיל, לעבוד בגופו על כרחו, אף על פי שהוא מלאכת אומנתו הרגיל בה. אין צ"ל שלא יועיל תנאי שיהיה במסגר אסור, ובבית כלא יושבי חשך. ואפילו בגוביינא שעושין ב"ד מנכסיו, תניא בברייתא בבבא מציעא פ' המקבל (ק"ג): וכדרך שמסדרין בערכין, כך מסדרין בבעל חוב. והוא שנותנין לו מזון שלשים יום, וכסות י"ב חדש, ומטה, ומצע, וסנדליו, ותפליו. ואם הוא אומן, נותנין לו שני כלי אומנות, מכל מין ומין, אף על פי ששעבד כל נכסיו. והסכימו הגאונים ז"ל, שהלכה היא. וכן כלים, שעושין בהן אוכל נפש, אמרה תורה: "לא יחבול רחים ורכב, כי נפש הוא חובל". ואיך ימשכנו בגופו, שצריך לבקש פרנסתו בשוקים וברחובות?

ומה שטען שמעון המלוה בזה דדינא דמלכותא דינא, אינו ענין לזה כלל. שאין דינא דמלכותא, ואף לא דינא דמלכא, שיהיה אדם נתפס בעד הלואה, אלא באלפרד"א לבד הוא המנהג והדין. ואם זה התנה להתחייב בהלואתו, כפי החק ההוא, מדין תורתנו, אין תנאי זה מועיל. והרא"ש מטוליטול"יה ז"ל כתב כן בתשובת שאלה: אפילו התנה על עצמו שיתפוס המלוה את גופו, וכתב לו זה בשטר, אינו מועיל, ואינו יכול לאסרו ולא להשתעבד בו. ע"כ.

והאמת, כי בעירנו זאת, נוהגין הדיינין לתפוש הלוח בגופו כשנתחייב כן, והוא מצד תקנת הקהל. ועוד תקנו הקהל שאף בלא חיוב, יתפש כל אדם על כל תביעה שיתבעוהו; או יתן ערבים על התביעה הנקרא קיום ב"ד. ואני רציתי למחות בידם על התקנה ההיא, באשר היא שלא כדין תורתנו. ואמרו לי כי זו תקנת השוק, מפני הרמאין, ושלא לנעול דלת בפני לווין. והנחתים על מנהגם...

הצלה של מתאבד

מנחת חינוך, קומץ המנחה, מצוה רלו (לא תעמוד על דם רעך)

נראה לכאורה, דאם אחד מאבד עצמו לדעת ויכול אחד להצילו, אפשר דאינו מוזהר על הלאו, לא מיבעיא דעל העשה "והשבותו" לרבות אבידת גופו ודאי אינו מצווה, כי העשה דהשבת אבידה אינה נוהגת בממון באבידה מדעת כמבואר בשו"ע חו"מ סי' [רס"א ס"ד]. אלא אף על הלאו הזה אינו מוזהר, דמקשה הש"ס בסנהדרין שם למה לי הלאו על טובע בנהר, הא מוהשבותו לו נפקא ליה לרבות אבידת גופו, הא יכול לומר, דנפקא מינה במאבד עצמו לדעת, דאינו מצווה על אבידת גופו, כמו דאינו מצווה על אבידת ממונו מדעת, א"כ על כן כתבה התורה הלאו הזה, אלא על כרחך דגם בלאו הזה אינו מוזהר ומצווה, כן נראה לי ברור.

ועיין בתוס' שם [סנהדרין ע"א] ד"ה להצילו, שהקשו למה לי הפסוק "לא תעמוד" וגו', הא נפקא ליה מרוצח דניתן להצילו בנפשו, ועיי"ש שתירצו, דאי מרוצח לא הוי אלא עשה, כתבה התורה דיעבור בלאו.

ונראה דאף דאין לוקין, מ"מ כתבה התורה לאו במקום עשה.

ולכאורה צ"ע מאי מקשה [הגמרא] דלמה לי "לא תעמוד" וגו', והא מוהשבותו נפקא, הא איצטריך לעבור עליו בלא תעשה, דאי מהתם אינו רק עשה, אך כיון דהתורה ריבתה דזה הוא בכלל השבת אבידה א"כ כמו גבי אבידת ממון עובר ג"כ על לא תוכל להתעלם [שם כב, ג], וריבתה התורה דגם על אבידת גופו עוברים ג"כ בלאו זה דלא תוכל וגו'... וצ"ע, ובעזה"ת עוד חזון למועד.

[הערת המהדיר

בכלי חמדה פרשת כי תצא, העיר שבשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג), סימן לט, פשיטא ליה להיפך... וכן פשיטא להו לראשונים ואחרונים... ובברכי יוסף, אורח חיים, סימן שא, אות ו, מבואר, דאף שבת נדחית להצלת מאבד עצמו לדעת. אולם רבינו [מנחת חינוך] אזיל לשיטתו, לעיל מצוה לד ומצוה מח, שלאדם יש רשות על גופו, ומאבד עצמו לדעת אינו עובר על "לא תרצח" אלא על "אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש". אולם בבית מאיר, יורה דעה, בסימן רטו, סעיף ה, כתב שעובר על "לא תרצח", וכיוון להפסיקתא רבתי, פרק כד, שדרשו "לא תרצח" - לא תרצח, היינו שלא ירצח את עצמו. וצריך עיון ממה שכתב רבינו להלן מצוה רלט, ש"לא תעמוד על דם רעך" קאי גם להצילו מן העבירה, ואם כן חייב להצילו כדי שלא יעבור עבירה].

שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק ב, סימן קעד, ענף ג

ר' משה פיינשטיין, רוסייה, תרנ"ה (1895) - ניו יורק, תשמ"ו (1986). מגדולי הפוסקים בארה"ב. מחיבוריו: שו"ת 'אגרות משה'; 'דברות משה' על התלמוד.

...ומה שכתב **המנחת חינוך** בקומץ מנחה, מצוה רלו, דנראה לו דאם אחד מאבד עצמו לדעת אין מחוייבין להצילו, והגאון ר' שלמה קלוגער ז"ל בחכמת שלמה בחו"מ סימן תכ"ו

חידש עוד יותר, שאם אין ההצלה לפי כבודו אינו מחוייב להצילו, כדהביא כ"ג - פשוט במחילת כבוד גאוניים אלו, אשר הוא טעות גמור, ושרי להו מרייהו.

דברי חכמת שלמה הא ודאי ח"ו לאומרם, דאם כבוד שמים נדחה, דהרי נדחו כל איסורי התורה החמורים ביותר כשבת ומאכלות אסורות מפני פקוח נפש של פחות שבפחותים, ואפילו בשביל עובר עבירות לתיאבון, כ"ש שנדחה כבוד בשר ודם אף של הגדול שבגדולים... ובלא זה לא שייך להקל בהצלת נפשות בשביל איזה ראייה אף אם היה ראייה טובה לכאורה דלכן אין להקל גם כדברי המנ"ח אף אם היה זה ראייה לכאורה.

אבל הא אינו ראייה של כלום, דהא דלא אמר בסנהדרין דף ע"ג דצריך קרא דלא תעמוד על דם רעך להצלת גופו לזקן ואינה לפי כבודו דמקרא ד"והשבותו לו", היינו אומרין שדינו כממון דהיה נפטר הזקן כמו בממון, הוא פשוט משום דבכה"ג היה חייב להשיב גם בממון בהא אימתי נפטר מהשבת אבדה מחמת שאינו לפי כבודו מפורש בב"מ דף ל' מכללא דרבה שהוא דוקא אבדה כזו שבשלו לא היה מחזיר משום שכבודו שוה לו יותר מהפסד הממון כזה ששוה האבדה, שלכן אם היתה האבדה שוה סך גדול שאם היתה אבדת עצמו היה מזלזל בכבודו הרי הוא מחוייב להחזיר גם אבדת אחרים, וא"כ כשהוא הצלת נפש דבשביל הצלת נפש עצמו היה מזלזל בכבודו נמצא שאף שהיה דין הצלת נפש רק כאבדת ממון נמי היה חייב משום דגם בממון היה חייב כה"ג שבשלו היה מחזיר. ואף אם הוא אדם שכבודו עדיף לו מחייו, הרי הוא אסור למות בשביל זלזול הכבוד, ולכן ודאי אינו כלום מה שהיה רשע לזה לפוטרו מהצלת אחרים בשביל רשעתו, ולבד זה אינו נאמן שום אדם לומר שכבודו היה עדיף לו מחייו, וגם היה נבטל דעתו אצל כל אדם אף שלא היה איסור בדבר, ולכן טעות גמור הוא אף הבאת הראייה גופה.

וכן אינו ראייה של כלום גם לחדוש המנחת חינוך לפטור להציל מאבד עצמו לדעת, דהא לא דמי כלל לאבדת ממון מדעת, שלהשליך לחוץ במקום הפקר שיאבד ממנו הוא דבר שרשאי אדם לעשות כן בשל עצמו ואין מחוייבין למנעו מרצונו ולהשיב, ואף אם ישליך למקום אבוד מן העולם שיש איסור בל תשחית, הרי עכ"פ לא שייך לחייב בשביל זה להשיב לו דוקא אלא היה שייך לחייב ליקח ממקום האבוד ולהניחו אף במקום הפקר, וזה הא לא חייבה תורה לאדם להציל דברים מהשחתה דהתורה אסרה רק להשחית בידיים ולא להציל מהשחתה כשאין לחייבו מצד הפסד הבעלים, אבל לאבד נפש הא אינו רשאי אף נפש עצמו ולכן ודאי לא שייך שבשביל מה שהפקיר נפשו שאין לו הרשות לזה יפטרו אחרים מלהצילו, ואף בממון אם היה מציאות כה"ג שהיה עליו איסור להפקיר נמי היו מחוייבין להחזיר לו, שלכן אין צורך לקרא דלא תעמוד על דם רעך בשביל זה, דאף מקרא והשבותו לו דהיינו אומרם שהוא רק כדין ממון, נמי היינו יודעין שמחוייבין להציל גם מאבד עצמו לדעת. ונמצא שגם לסברת המנ"ח ליכא שום ראייה. ולכן ברור ופשוט שחייבין להצילו ואף לחלל שבת על הצלתו, ואמרו לי שכן מפורש בספרו של הגאון מהרי"ל דיסקין ובספר חלקת יואב בפשיטות דמחוייבין להציל גם בחלול שבת גם את מי שאיבד עצמו לדעת והוא ברור לדינא.

וראיית החכמת שלמה מטעם ר"פ באיסור לבעול פנויה להתרפא משום פגם משפחה בסנהדרין דף ע"ה שפרש"י שהיו בושיין בדבר ג"כ אינו כלום, דהא הוא דין הנאמר מצד החומרא שבגילוי עריות שיהרג ולא יעבור וימות ולא יתרפא שהרי בענין זה איירי שם כל הסוגיא וכן ברמב"ם נאמר דין זה בפ"ה מיסוה"ת ה"ט בענין מסירות נפש בג' הדברים ואיסור להתרפאות בהן, ואם הוא מצד שאין מחוייבין להציל כשאינם לפי כבודו לא שייך למינקט דין זה בדיני מסירות נפש ואיסור רפואה בעריות, וגם הא הש"ך [נו"ד] בסימן קנ"ז סק"י הביא שמזה ראייה דאף על לאו בעלמא יהרג ולא יעבור בע"ז וג"ע וש"ד, ואם הוא מצד בזיון משפחה שלא שייך אף לאיסור כלל, ואף לטעם ר"א בדרי' איקא משום גזירה ונימא שיש כח ביד חכמים לגזור אף ליהרג ולמות איזו ראייה היא. וגם לטעם ר"פ לא היה זה איסור אלא היתר ואדרבה יותר ראוי היה שלא יקפידו בני המשפחה, ולכן ברור שלא שייך זה לענין בזיון דענינים אחרים, וגם לא מצד גזירות חכמים דאולי אין כח כלל לגזור ליהרג ולמות שליכא זה בכל דיני התורה, אלא הוא משום דנחשב מאיסורי עריות שאין מתרפאין בהם, ופגם משפחה שבושיין בזה כשאיירע במשפחתם אף פנויה זונה כמו אם היה במשפחתם א"א זונה עושה להחשיב גם זה מתרפא בעריות, וכן ממה שאפשר לפרוץ מזה בעריות יש להחשיב זה מתרפא בעריות, וכיון שנחשב מתרפא בעריות אסור אף שימות דגם באיסור לאו ואיסור דרבנן דבג"ע אסור אף שימות מזה כדהוכיח הש"ך מזה. ואף שהש"ך הביא התחלת המעשה שאיכא למימר שלא הביא אלא למ"ד שסובר דהיתה א"א מ"מ כיון שלא הזכיר דהוא למ"ד זה משמע דאף למ"ד פנויה הוא מטעם זה עצמו.

המסרב להינצל כדי שלא יחללו שבת להצלתו

שו"ת הרדב"ז, חלק ד, סימן אלף קלט (סז)
שאלה. שאלת ממני, אודיעך, במי שאמדהו שצריך לחלל עליו את השבת, והוא אינו רוצה שיתחלל שבת בשבילו, מפני חסידות. היש בזה חסידות ושומעין לו, או אין שומעין לו?
תשובה. הרי זה חסיד שוטה, והאלה"ים את דמו מידו יבקש. והתורה אמרה (ויקרא יח, ה): "וחי בהם", ולא שימות בהם... אפילו לדעת האומרים, שמי שדינו "יעבור ואל יהרג", ונהרג ולא עבר, הרי הוא במחיצת הצדיקים, ומדת חסידות הוא, ולזה דעתי נוטה - אפילו הכי, בנדון דידן כולי עלמא מודו שמתחייב בנפשו. דבשלמא התם, איכא קדוש השם וגדולה בדת הקדושה, שמסר נפשו עליה, כאשר מפורסם במעשה דדניאל, שמסר את נפשו על התפלה, וחנניה מישאל ועזריה וכמה חסידים, שמסרו נפשם ונתקדש השם על ידם. ואפילו בצנעא יש קידוש השם, שהוא פרהסיא אצל העכו"ם. אבל בנידון דידן, אין כאן קדוש השם כלל, כי מי יודע מה עושה בתוך ביתו? ותו, דבשלמא התם, הוא עובר העבירה, אבל הכא אחרים מחללין את השבת, והוא אוכל או מתרפא. ותו, דבשלמא התם, יש גדר וסייג שלא יעברו על התורה ועל מצותיה, שהרי אומרים: "ראו כמה חשובה מצוה זו, שפלוני מסר נפשו עליה", והוא כעין סייג למצות. ובזה הדרך אני מתרץ ההיא דאלישע בעל כנפים, שאף על פי שהיה שעת הגזרה, למה יצא לשוק ותפילין

בראשו? אבל בנדון דידן, אין שום גדר, דהא כולי עלמא ידעי דניתנה שבת לידחות אצל מי שיש בו סכנה, למה שהוא צריך.

כללא דמלתא: איני רואה במעשה הזה שום חסידות, אלא איבוד נשמה. הילכך מלעיטין אותו בעל כרחו, או כופין אותו לעשות מה שאמדהו. והשואל - הרי זה שופך דמים. ופשוט הוא.

משנה ברורה, סימן תריח, ס"ק ה

ר' ישראל מאיר הכהן מראדין, תקצ"ח (1838) - תרצ"ג (1933). מגדולי הפוסקים ומן המיוחדים שבצדיקי ישראל בדורות האחרונים. חיבר ספרים רבים בהלכה ובמוסר. מחיבוריו: 'משנה ברורה' על שולחן ערוך אורח חיים, וספרו 'חפץ חיים' על איסור לשון הרע.

כתבו הפוסקים: אם החולה רוצה להחמיר אחר שצריך לכך, עליו נאמר (בראשית ט, ה): "אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש".

כפיית החולה להצלת חייו

מור וקציעה, אורח חיים, סימן שכח

ר' יעקב עמדין, תנ"ח (1698) - תקל"ו (1776). בנו של ר' צבי אשכנזי, החכם צבי. מחשובי אשכנז בתקופתו. נתפרסם במיוחד עקב המחלוקת שעורר נגד ר' יהונתן אייבשיץ. מחיבוריו: שו"ת שאילת יעבץ; מור וקציעה, על שולחן ערוך אורח חיים.

כתב מגן אברהם (ס"ק ו) בשם רדב"ז, שאם רופא אומר "צריך", אם לא רצה החולה לקבל התרופה, כופין אותו. נראה לי, דוקא כשרוצה למנוע מהשתמש ברפואה הַנדאית (אף הסתמית על ידי רופא מומחה, כַּנדאית חשיבא) להחמיר על עצמו מחשש איסור דשבת. אבל אם נמנע מפני שאינו מחזיקה לרפואה בדוקה, אפילו מדעת עצמו בלבד, כל שכן אם מסייעו רופא אחד (המתנגד לרופא שאומר "צריך"), אין כופין. וכל שכן אם חושש הוא שמזקת לו אותה תרופה שסדר לו הרופא האומר "צריך", אפילו בחול אין רשאי להכריחו, קל וחומר לשבת...

רק [=אבל] בחולי ומכה **שבגלוי**, שיש לרופא ידיעה **ודאית** והכרה **ברורה** בהם, ועוסק בתרופה בדוקה וגמורה, ודאי לעולם כופין לחולה המסרב במקום סכנה, בכל ענין ואופן, שנתנה תורה רשות לרופא לרפאותו, כגון לחתוך בשר חי שבמכה, ולהרחיב פיה, ולהפיס מורסא, ולחבוש שבר, אפילו בנטילת אבר (כדי להצילו ממות), ולתקן לו אספלינית ורטיה, ולגהות ממנו מזור לחבורה ומכה טריה, ולהשקותו משקין מזיעים, ולהאכילו דברים מבריאים ומסעדים, או ממרקים ומנקים, בדוקים ובחונים, שמועילים ובלתי מזיקים - כל כהאי גוונא ודאי עושין לו ומעשין אותו בבעל כרחו, משום הצלת נפש. ואין משגיחין בו, אם הוא אינו רוצה ביסורין ובוחר מות מחיים, אלא חותכין לו אפילו אבר שלם אם הוצרך לכך למלטו ממות, שלא יהא שדי תכלא בכוליה [=גורם נזק לכל גופו], ועושין כל הצריך לפקוח נפש נגד רצונו של החולה.

וכל אדם מוזהר על כך, משום "ולא תעמוד על דם רעך". ואין הדבר תלוי בדעתו של חולה, ואינו נתון ברשותו לאבד עצמו.

התנגדות אב להצלת בנו

שו"ת מלמד להועיל, חלק ב, סימן קד

ר' דוד צבי הופמן, וירבו (הונגריה), תר"ד (1848) - ברלין, תרפ"ב (1921). למד בישיבות ובאוניברסיטאות. השתתף עם ר' עזריאל הילדסהיימר בהקמת בית המדרש לרבנים בברלין, ועמד בראשו עד פטירתו.

שאלה. אי [=האם] חיוב על הרופא לעשות חתוך לרפואה (אפערטיאן) [=ניתוח], גם אם האבות של תינוק החולה לא ירצו בכך? וזאת השאלה נחלקת: א. אם הרופא חושב שהאפערטיאן מביאה רפואה. ב. אם גם לבו מגמגם שתפעול האפערטיאן פעולה טובה, אמנם בלא אפערטיאן בודאי ימות.

תשובה. הנה אי שרי לדחות ספק חיי שעה מפני ספק חיי עולם, כבר פסק בשו"ת שבות יעקב, חלק ג, סימן עה, בחולה אחד שהרופאים אמרו שבודאי ימות תוך יום או יומים, אך יש עוד רפואה אחת, שאפשר שיתרפא מחליו, וגם אפשר להיפך, שאם לא תצליח, חס ושלום, ימות מיד. ופסק שם, דמותר לעשות רפואה זו...

ומעתה, כיון דשרי [=שמותר] לעשות אפערטיאן כזו, אם כן, בודאי דעת אביו ואמו לא מעלה ולא מוריד. דאיתא ביורה דעה, סימן שלו, דיח חיוב על הרופא לרפאות, ואם מונע עצמו הרי זה שופך דמים. ולא מצינו בכל התורה כולה שיש לאב ואם רשות לסכן נפש ילדיהם, ולמנוע הרופא מלרפאותם. זה הוא הדין תורה. ודינא דמלכותא איני יודע באופן זה.

אימתי אין לכפות ליטול תרופה?

שו"ת אגרות משה, חושן משפט, חלק ב, סימן עג

ה. אם לכפות חולה ליקח רפואה כשאינו רוצה, ובענין תרופה מסוכנת. ובדבר כשהחולה אינו רוצה ליקח הרפואה, תלוי אם הוא מחמת יאוש, או מחמת שהוא צער לפניו, ומתחשב רק עם שעה זו שאינו רוצה להצטער בה, אף שמאמין להרופאים שהוא לטובתו שיתרפא בזה, או שידעו מזה איך לרפאותו, שהוא מעשה שטות ומעשה תינוקות - צריכין לכפותו אם אפשר להם.

אבל אם הוא מחמת שאינו מאמין לרופאים אלו, צריכין למצא רופא שמאמין בו, ואם ליכא רופא כזה, ואי אפשר לפניו מצד המחלה לחכות עד שיבין שהוא לטובתו, וגם לא לשלחו, כשרוצה בבית חולים וברופאים שהם בעיר אחרת, מוכרחין הרופאים שבכאן לעשות בעל כורחיה, אם כל הרופאים שבבית חולים זה סוברים שזהו רפואתו.

וגם יהיה באופן שלא יתבעת מזה, שאם יתבעת מזה, אפילו שהוא ענין שטות, אין לעשות, כי הביעתותא אפשר שיזיקהו וגם ימיתהו, ויהיה זה כהמיתוהו בידים. ולכן יותר טוב שלא לעשות בעל כורחיה, אף שהקרובים רוצים שיעשו לו גם בעל כרחיה. וצריכין הרופאים להתיישב בזה הרבה, כשנזדמן חולה שאינו רוצה בהרפואה שעושין לו, אם לכפותו כשהוא גדול, שקרוב שלא תהא לתועלת כל כך, ולעשות בזה לשם שמים. ובאם יש בהרפואה עצמה איזו סכנה, אבל הרופאים נוהגין ליתן רפואה זו להחולה שיש לו מחלה מסוכנת, שמדת סכנה של הרפואה פחותה הרבה מסכנת המחלה, אין ליתן בעל כרחיה בכל אופן.

אימתי אין להאכיל בכפייה?

שו"ת אגרות משה, חושן משפט, חלק ב, סימן עד

ג. אם להאכיל דרך הַרְיֵד חולה מסוכן, שאי אפשר לרפאותו ולהקל יסוריו, ואם להאכיל כן אף בעל כרחו.

שאל כבוד תורתו הרמה, אם בחולים שאינם יכולין לאכול, אם צריכין ליתן להו אוכל דרך הַרְיֵד, כשהוא מסוכן, שהוא להאריך חייו, כמו שהן ביסורין, כשנדמה לנו שאין לו יסורין ממה שאינו אוכל. פשוט שצריך להאכילו דברים שאין מזיקין ואין מקלקלין, דודאי מחזיקין כחו מעט, אף שהחולה בעצמו אינו מרגיש, ואף העומדין ומשמשין אותו אין מרגישין. ולא דמי כלל לענייני סמי רפואה. והטעם פשוט: שהאכילה הוא דבר טבעי, שמוכרחין לאכול להחזיק החיות, ושכל אדם ואף בעלי חיים בעלמא מוכרחין לזה...

ודוקא בעל כרחו כזה, שהחולה גדול, ועושה זה ברצון, אך לא מחמת שרוצה ממש, אלא מחמת שאומריין לו וגוזרין עליו. אבל בעל כרחו ממש, שצריך להחזיקו בכח ולהאכילו, אין לעשות כן לגדול בר דעת כשאינו רוצה לאכול, וכל שכן כשסובר שלא טוב לפניו האכילה, אף שהרופא אומר שצריך לאכול ושטוב לו. משום זה שסובר שלא טוב לו האכילה, הוא סכנה לחולה כשלא ישמעו לו, דהא חזינן שאפשר להרע לשכיב מרע כשלא ישמעו לו אף בדברים אחרים, דמטעם זה תיקנו שמתנת שכיב מרע מועלת אף בדברים בעלמא (בבר בתרא קמז ע"ב), וכל שכן שיש לחוש בדברים הנוגעים לרפואתו. אבל צריכין להשפיע עליו שיעשה כצויו הרופא, ואם לאו אין שייך לעשות כלום, ואם אפשר שיתנו לו באופן שלא ידע, צריך ליתן לו כשידוע שהוא רופא מומחה ורבים סומכין עליו. וכשאינו ברור סמכותיה דהרופא, אין ליתן להחולה גדול ובר דעת בלא ידיעתו ורצונו, אלא אם כן ברור לכל שזה לא יזיקו כלל.

וכמו שהזכרתי, שאל כבוד תורתו הרמה, אם יש לחלק בין חיי שעה לחיי עולם לענין חיוב לרפאות, כשלא אפשר לרפאותו מיסורין, אלא להאריך חייו בהיסורין כל הזמן שיחיה, שאין חייבין לרפאותו כשהרפואה היא שיחיה ביסורין אותו זמן הקטן שיחיה, אבל כשיתרפא לחיי עולם, דהוא כדרך שחיים אינשי בזמננו, חייבין לרפאותו. הנה אמת שבדברי לא הזכרתי בענין זה. ובאמת לא מסתבר לחלק. ובסברות בעלמא איכא למימר גם איפכא, שלכן אם יזדמן, חס ושלום, ענין כזה למעשה, לא ידוע לן להכריע, שאם כן תלוי זה בדעת החולה. ובקטן, תלוי זה בדעת אביו ואמו ואחים וכדומה, שעליהן מוטל יותר, עד שיתברר הדין למעשה על בוריו.